

Oto Novotný, Výzkumný ústav kriminologický a rok 1968

Miroslav Scheinost
Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Jako bývalý ředitel Institutu pro kriminologii a sociální prevenci jsem měl tu čest stát po nějakou dobu v čele instituce, kterou profesor Oto Novotný v minulosti řídil. Novotný působil od roku 1967 do roku 1971 kromě právnické fakulty UK také na Výzkumném ústavu kriminologickém (VÚK), jehož pokračovatelem je Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP).

Chtěl bych v tomto příspěvku vzpomenout právě na toto období, kdy Novotný VÚK vedl. Rok 1968 a dění s ním spojené může dnes již působit jako dosti vzdálená a překonaná minulost. Nicméně pro moji generaci, které tehdy bylo kolem 20 let, to bylo období nadějí, očekávání a také setkávání s myšlenkami, které do té doby nemohly zaznívat.

Nebyl jsem tehdy studentem práv, nesetkal jsem se proto v roce 1968 s působením Novotného na právnické fakultě a činností VÚK osobně. Nicméně s jeho vedením VÚK a publikační činností jsem se samozřejmě po svém příchodu do IKSP nemohl neseznámit.

A jestliže jsem zmínil setkávání s myšlenkami, které byly do doby tzv. Pražského jara veřejně nevyslovitelné, Novotný se spolupracovníky z VÚK ve svém oboru takové myšlenky přinášel a vyslovoval.

Nové a v té době velmi pokrokové myšlenky, opřené o odborné argumenty a výsledky výzkumu, předložil ve své publikaci *O trestu a vězeňství* (1967). Ale stěžejní význam, odborný i společenský, v době tzv. Pražského jara měl dokument nazvaný *Memorandum Výzkumného ústavu kriminologického k rozpracování akčního programu KSČ*, publikovaný v roce 1968 v časopisech *Socialistická zákonost* a *Právník*.

Dnes se může jevit odvozování reformních návrhů od programu komunistické strany jako paradox, ale v roce 1968 byl tehdy zveřejněný Akční program KSČ oficiálním programovým prohlášením, od něhož mnozí odvíjeli naději na pozitivní změny ve státě a společnosti a upřímně se o ně snažili. Memorandum se v tomto smyslu vyslovalo k zásadním otázkám tehdejší trestní politiky, k potřebě reorganizace represivního systému, k nadměrné koncentraci moci v rukou Ministerstva vnitra, ke kompetencím prokuratury a soudů, a v některých návrzích radikálně překročilo tehdejší hranice mocenského uspořádání.

Neškodí proto alespoň některé z myšlenek a návrhů, obsažených v memorandu, které ve VÚK pod Novotného vedením vzniklo, připomenout. Připomeňme také, že v úvodu memoranda bylo předloženo těchto návrhů deklarováno jako *povinnost*, kterou pociťují zaměstnanci VÚK pro zdokonalení společenského a veřejného života v naší republice.

Hned v úvodu byla vyslovena kritika soustředění obrovské moci do resortu Ministerstva vnitra - soustředěné až do té míry, že složka státní bezpečnosti ministerstva stála nad všemi orgány státu a nakonec i nejvyššími orgány strany. Kritika pokračovala, že díky tomuto stavu bylo možné nezákonné pronásledování nepohodlných občanů až po inscenace procesů. Takové soustředění moci by nadále nemělo existovat.

To byl velmi zásadní útok na dosavadní mocenské uspořádání. K jeho změně navrhovalo memorandum převedení vězeňství z resortu vnitra do resortu spravedlnosti, oddělení vyšetřování od Ministerstva vnitra, svěřeni ochrany veřejného pořádku do výhradní pravomoci nově utvořených policejních orgánů přímo podřízených demokraticky zvoleným zastupitelským orgánům, podrobení činnosti centrálně řízených bezpečnostních orgánů, zvláště státní bezpečnosti, soustavné kontrole civilních orgánů, důsledné oddělení státní bezpečnosti a kriminální bezpečnosti na všech stupních a jejich řízení kolektivními orgány.

Dále memorandum navrhovalo upravit kompetence velmi mocné prokuratury a těžiště její práce položit do tzv. funkce žalobce před trestními soudy. Soustředit dozor prokuratury nad dodržováním socialistické zákonnosti jen na věci zásadní povahy a převést vyšetřování některých trestných činů, které byly v působnosti prokuratury, do kompetence samostatných vyšetřujících orgánů. Zajistit nezávislost prokurátora na jiných činitelích státního aparátu a aparátu strany.

Memorandum obsahovalo také návrhy na zajištění zásady soudcovské nezávislosti na státních i politických orgánech a také na veřejnosti, úpravy organizace soudů, včetně kompetencí Ministerstva spravedlnosti a Nejvyššího soudu, zřízení soudů pro mládež, zavedení obecné pravomoci soudů k přezkoumávání zákonnosti pravomocných správních aktů atd.

Pokud jde o otázky trestního práva, zdůrazňovalo memorandum, že platné trestní právo je poznamenáno přeceňováním trestní represe. Navrhovalo provést revizi materiálního pojetí trestného činu, provinění a přestupků. Přinášelo v tomto smyslu řadu konkrétních návrhů k ustanovením trestního práva a mimo jiné požadovalo odstranit rozpor mezi ochranou poskytovanou trestním právem člověku a mezi ochranou socialistického a osobního vlastnictví.

Memorandum požadovalo revizi nezákonností z let padesátých a pozdějších, zrušení ustanovení, která již sama zaváděla do praxe porušování zákonnosti, například toho, že trestní zákon neplatil pro všechny občany stejně. Navrhovalo úpravu trestů a ochranných opatření, aby tato obstála ve světle moderních kriminologických a penologických bádání. Doporučovalo prozkoumat

jednotlivé druhy trestů z hlediska jejich účelnosti a účinnosti, uvážit možnost zavedení nových druhů trestů, recepci probace včetně vytvoření sítě středisek probační péče, která by mohla provádět či koordinovat také péči postpenitenciární, a zvážení účelnosti, respektive oprávněnosti trestu smrti. Řada opatření byla navrhována k výkonu trestu odnětí svobody, počínaje základním požadavkem převedení vězeňství do pravomoci Ministerstva spravedlnosti a důsledného oddělení ostrahy od výchovného a administrativního aparátu. Další návrhy směřovaly k diferenciaci odsouzených, vzdělávání a organizaci práce odsouzených, vypracování adekvátních nápravných prostředků a postupů, zkvalitňování vězeňského personálu atd.

Memorandum se však neomezilo jen na otázky trestní politiky a organizace represivního systému. Ve svých návrzích šli autoři memoranda podstatně dále, až k základním principům dosavadního mocensko-politického uspořádání státu a společnosti, a to v kapitolách „K obecným otázkám politického mechanismu socialistické společnosti“, „K otázkám sociální politiky“ a „K některým otázkám stranického života“. Není účelem opakovat, byť jen některé vybrané návrhy a podněty, můžeme jen citovat jednu z tezí, kterou lze považovat za zásadní (a z hlediska oné doby vsutku revoluční): „Zakotvení vedoucí úlohy KSČ v ústavě pokládáme za neúčelné“.

* * *

Dnešními očima se mohou některé návrhy jevit jako překonané a poplatné dobovému kontextu. Ale právě v tomto dobovém kontextu znamenaly už tím, že byly veřejně vzneseny, prezentaci nového uvažování a více než významnou iniciativu k zásadním změnám a zlepšením v oblasti, kterou i dnes považujeme z celospolečenského hlediska za jednu z klíčových, tj. v trestní politice a její organizaci. Iniciativu o to významnější, že nevycházela z ideologické předpojatosti, ale z odborných a výzkumných poznatků. Tvůrci dokumentu přitom dobře chápali, že reformní odborné návrhy nelze provést bez změn politických. Také se podařilo uskutečnit jen některé z těchto podnětů, například přesun vězeňství do resortu spravedlnosti. Další návrhy smetl konec Pražského jara, následná tzv. normalizace a represe nejen proti myšlenkám vzneseným v tomto období, ale i proti jejich nositelům, kteří si dovolili těmito myšlenkami jít proti mocenské podstatě režimu. Také Novotný byl zbaven funkce ředitele VÚK a po dlouhou dobu i možnosti pedagogického působení. Do odborného života se mohl vrátit až po roce 1989. A až po tomto roce se vlastně mohly začít naplňovat některé z námětů, uvedených před 20 lety v memorandu. A nevím, zda bychom si mohli troufnout říci, že veškeré dobré a progresivní podněty memoranda se nám už podařilo uskutečnit.

Vzpomínám na Novotného a na to, že jsem měl příležitost se od něj mnohému učit, nejen v souvislosti s jeho dlouholetým působením ve vědecké radě

IKSP. Vzpomínám na jeho gentlemanské napomínání při projednávání našich plánů výzkumné činnosti, kdy nás za použití svého oblíbeného úsloví *Non multa, sed multum!* vedl k tomu, abychom se nerozbíhali do šíře, ale pracovali do hloubky a byli schopni náležitě odborné argumentace, která může posouvat věci dále. On se této zásady držel, a to nejen v citovaném memorandu.

Literatura

Memorandum Výzkumného ústavu kriminologického k rozpracování akčního programu KSČ (1968). *Socialistická zákonnost* 16(8), 466–473.

Memorandum Výzkumného ústavu kriminologického k rozpracování akčního programu KSČ (1968). *Právník* 107, 833–839.

Novotný, O. (1967). *O trestu a vězeňství*. Praha: Academia.